

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА СОЦІАЛЬНО-ПЕРЦЕПТИВНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ

У статті розглянуто сутність соціально-перцептивних умінь майбутнього вчителя-філолога. Визначено структуру основних соціально-перцептивних умінь майбутнього філолога. Доведено, що сформованість соціально-перцептивних умінь сприяє неупередженому сприйняттю кожного учня.

Ключові слова: сутність, структура, соціально-перцептивні вміння, учитель, учень.

На сучасному етапі розвитку суспільства сформувався соціальний запит на педагога нового типу, який спирається на гуманістичні цінності, що передбачає його вміння створити в класі атмосферу взаєморозуміння, співпраці, посилення його уваги до особистості суб'єктів освітнього процесу, до проблеми "олюднення" відносин з ними в педагогічному спілкуванні, заснованому на прагненні до розуміння та прийняття їхньої особистісної своєрідності як цінності. У зв'язку із цим виникли нові професійні вимоги до педагога, оскільки саме він є центральною фігурою в організації навчально-виховних відносин, які сприяють або перешкоджають гарному самопочуттю, успішному навчанню й розвитку дітей у школі.

Створення відносин взаєморозуміння великою мірою визначається сформованістю соціально-перцептивних умінь учителя, адже будь-яке спілкування починається зі сприйняття та оцінювання партнера по спілкуванню. Здатність педагога не просто обмінюватися інформацією у взаємодії з учнем, а й доброзичливо сприймати й правильно його оцінювати, усвідомлювати свій і відчувати його стан, правильно розуміти й прогнозувати його поведінку стають невід'ємною складовою професійної компетентності сучасного педагога. Таким чином, соціально-перцептивні вміння вчителя є однією з найважливіших складових його професійної компетентності, оскільки вони забезпечують взаєморозуміння та створення гуманних відносин з учнями.

Особливої актуальності соціально-перцептивні вміння набувають на нинішньому етапі для майбутніх учителів-філологів, адже педагогічна діяльність саме вчителів цього профілю найбільше пов'язана з процесом комунікації, а отже, і з комунікативними вміннями.

Актуальні аспекти гуманізації освіти розглядали П. Каптерев, А. Маслоу, К. Роджерс. Питання професійної компетентності педагога висвітлено в працях Є. Клімова, А. Маркової, Л. Мітіної, А. Тряпціної. Проблеми соціальної перцепції вивчали Б. Ананьєв, О. Бодальов, С. Вершловський, С. Кондратьєва, А. Лабунська, а соціальні аспекти професійної компетентності вчителя – Л. Берестова, Н. Матяш, С. Петрушин, Л. Шабатура. Однак, незважаючи на розробленість окремих аспектів, питання соціально-перцептивних умінь майбутніх учителів-філологів є ще недостатньо дослідженими.

Мета статті – розглянути сутність і структуру соціально-перцептивних умінь майбутніх учителів-філологів.

У школі вкрай актуальними є проблеми спілкування та взаєморозуміння між суб'єктами освітнього процесу, зумовлені недостатнім рівнем підготовки вчителів з питань соціального сприйняття, тобто перцепції.

Сутність соціальної перцепції полягає в образному сприйнятті людиною себе, інших людей і соціальних явищ. У більшості джерел перцепція трактується як процес і результат сприйняття людиною навколишнього світу та самої себе. Перцепція пов'язана зі свідомим виділенням того чи іншого феномену та інтерпретацією його сенсу через різні перетворення сенсорної інформації.

Сприйняття людини людиною в процесі спілкування здійснюється як сприйняття зовнішніх ознак, а співвідношення їх з особистісними характеристиками індивіда та інтерпретація його вчинків на їх основі тлумачаться як розуміння. Однак у разі неадекватного сприйняття учня вчителем можуть виникати труднощі в навчальному спілкуванні. В. Лабунська вважає, що для інших людей суб'єкт утрудненого спілкування виявляється в сукупності його вмінь і навичок, до яких належать: експресивно-інтонаційні, соціально-перцептивні характеристики, навички та вміння взаємодії, різні види ставлення до себе й інших. Для себе суб'єкт утрудненого спілкування розкривається відображенням умінь і навичок через специфічне поєднання його внутрішніх, особистісних особливостей, що включають сформовану систему відносин, способи розуміння, емоційного реагування і переживання ситуації утрудненого спілкування [3, с. 6].

Соціальна перцепція є двосторонньою: люди сприймають та інтерпретують одне одного в процесі спілкування й взаємної діяльності, у результаті правильної інтерпретації виникає порозуміння, на процес якого істотним чином впливає багато факторів. Невирішені життєві проблеми й внутрішні конфлікти ускладнюють розуміння людьми одне одного, тому в складних ситуаціях педагогічної діяльності особливого значення набуває такий психологічний параметр, як відкритість, тобто вміння вчителя бути чесним і природним у відносинах з учнями.

Розглядаючи сукупність здатностей учителя як найважливіший чинник розвитку й формування здатностей учнів, Н. Кузьміна виокремлює два рівні. По-перше, це специфічна чутливість педагога як суб'єкта діяльності до об'єкта, процесу й результатів власної педагогічної діяльності, у якій учень виступає в ролі суб'єкта-об'єкта педагогічного впливу; по-друге, специфічна чутливість педагога до учня як суб'єкта спілкування, пізнання й праці, оскільки головними засобами виховання є види діяльності особистості, яка формується (тобто самого учня), і способи їх організації з метою отримання бажаного кінцевого результату.

Перший рівень, на думку дослідниці, становлять перцептивно-рефлексивні здатності, звернені до об'єкта-суб'єкта педагогічного впливу, тобто до учня, у зв'язку із самим собою (учителем).

Перцептивно-рефлексивні педагогічні здібності, у свою чергу, на думку Н. Кузьміної, включають три види чутливості:

- почуття об'єкта;
- почуття міри або такту;
- почуття причетності.

Рівень сформованості перцептивно-рефлексивних педагогічних здатностей забезпечує формування педагогічної інтуїції, яка, у свою чергу, може бути як "гарною", тобто допомагає продуктивно вирішувати педагогічні завдання, так і "поганою", тобто підказує неправильні рішення [2, с. 6].

Л. Мітіна, аналізуючи комунікативні педагогічні здібності, акцентувала увагу на тому, що вони виявляються в специфічній чутливості педагога до особів встановлення та розвитку педагогічно доцільних відносин з учнями на основі завоювання в них авторитету й довіри та забезпечуються такими соціально-перцептивними вміннями:

- здатністю до ідентифікації, тобто ототожнення себе з учнями;
- чутливістю до індивідуальних особливостей учнів (їхніх інтересів, схильностей, здібностей);
- гарною інтуїцією, яка є важливою характеристикою творчого мислення, що виявляється в антиципації, тобто в передбаченні педагогічного результату при виборі стратегій впливу;
- сугестивними властивостями особистості або здатністю до навіювання [4, с. 6].

Виходячи з трьох сторін спілкування (комунікативної, перцептивної та інтерактивної), більшість науковців виділяє три групи базових комунікативних умінь учителя:

- уміння міжособистісної комунікації;
- уміння сприйняття й розуміння один одного;
- уміння міжособистісної взаємодії.

Уміння міжособистісної комунікації включають у себе:

- уміння передавати навчальну інформацію;
- уміння користуватися вербальними та невербальними засобами передачі інформації;
- уміння організовувати та підтримувати педагогічний діалог;
- уміння активно слухати учня.

Серед перцептивних умінь важливе значення мають:

- уміння орієнтуватися в комунікативній ситуації педагогічної взаємодії;
- уміння розпізнавати приховані мотиви та психологічний захист учня;
- уміння розуміти емоційний стан учня.

Розуміючи під соціальною перцепцією сприйняття, розуміння й оцінювання людьми соціальних об'єктів (інших людей, самих себе, груп тощо), В. Сластьонін подає сукупність перцептивних умінь у вигляді такого взаємопов'язаного ряду:

- сприймати й адекватно інтерпретувати інформацію про сигнали від партнера по спілкуванню, одержані в ході спільної діяльності;
- глибоко проникати в особистісну сутність інших людей;
- встановлювати індивідуальну своєрідність людини;
- на основі швидкої оцінки зовнішніх характеристик людини й манер поведінки визначати внутрішній світ, спрямованість і можливі майбутні дії людини;
- визначати, до якого типу особистості та темпераменту належить людина;
- за незначними ознаками вловлювати характер переживань, стан людини, її причетність чи непричетність до тих чи інших подій;
- знаходити в діях та інших проявах людини ознаки, що відрізняють її від інших і самої себе в подібних обставинах у минулому;
- бачити головне в іншій людині, правильно визначати її ставлення до соціальних цінностей, враховувати в поведінці людей “поправки” на сприймання, протистояти стереотипам сприйняття іншої людини (ідеалізація, “ефект ореолу” тощо) [6].

Дані про учнів, отримані в результаті застосування соціально-перцептивних умінь, є необхідною умовою успішності педагогічного спілкування на всіх етапах педагогічного процесу.

Зокрема, на етапі моделювання майбутнього спілкування вчитель спирається, передусім, на свою пам'ять і уяву. Він повинен пам'ятати не тільки імена та обличчя вихованців, а і їхні індивідуальні особливості, поведінку. Уява на цьому етапі виявляється в умінні ставити себе на місце іншої людини, тобто ідентифікуватися з нею.

Організація безпосереднього спілкування вимагає вміння встановлювати психологічний контакт з класом, створювати обстановку колективного пошуку, спільної творчої діяльності; налаштовувати учнів на спілкування з учителем.

Управління педагогічним спілкуванням вимагає вміння знімати психологічні бар'єри, бачити за поведінкою учнів мотиви, якими вони керуються, визначати їхню поведінку в різних ситуаціях, забезпечувати в класі сприятливу атмосферу.

Встановленню зворотного зв'язку в процесі спілкування допомагають емпатійні процеси, що виникають у ході взаємодії вчителя та учнів. Він досягається через уміння відчувати загальний психологічний настрій класу, момент зміни емоційних станів учнів, їхню готовність працювати; своєчасно бачити усунення окремих учнів від загальної діяльності.

Розкриваючи структуру соціально-перцептивних здатностей, С. Кондратьєва виокремлює серед них такі вміння:

- застосовувати теоретичні знання в практиці вивчення особистості конкретної дитини;
- оцінювати учня об'єктивно, незалежно від його успішності й поведінки в певних життєвих ситуаціях;
- долати негативні стереотипи й установки;
- оцінювати особистість у цілому на основі аналізу окремих вчинків [4].

На основі напрацювань науковців виокремлено такі соціально-перцептивні уміння, значущі для професійної діяльності майбутнього вчителя-філолога:

- бачити весь клас одночасно й кожного учня окремо;
- за зовнішніми ознаками та поведінкою розпізнавати їхній стан, рівень розуміння навчального матеріалу, процес формування знань і умінь учнів;
- розуміти стан учня (фізичний, психічний, фізіологічний); виявляти почуття емпатії щодо учнів;
- вчасно розпізнавати появу мотиваційного вакууму й зниження пізнавального інтересу, щоб визначити та ліквідувати причини цього явища;
- вміти враховувати накопичену перспективну інформацію в удосконаленні педагогічної діяльності.

Як одна з найважливіших умов успішної комунікації вчителя сформованість соціально-перцептивних умінь забезпечує об'єктивність, цілісність, суб'єктність, толерантність сприйняття ним своїх учнів та інших суб'єктів освітнього процесу.

Висновки. Сутність соціально-перцептивних умінь полягає в образному сприйнятті вчителем себе, учнів і соціальних явищ. Їх сформованість надає майбутнім учителям-філологам можливість неупереджено та адекватно сприймати особистісні якості й поведінку кожного учня, правильно розуміти його мотиви,

емоційний стан та індивідуальні особливості, оцінювати й аналізувати їх з метою прогнозування розвитку педагогічної ситуації.

До соціально-перцептивних умінь майбутніх учителів-філологів віднесено вміння бачити весь клас одночасно й кожного учня окремо; розпізнавати їхній стан, рівень розуміння навчального матеріалу, процес формування знань і вмінь учнів; розуміти стан учня (фізичний, психічний, фізіологічний); виявляти почуття емпатії щодо учнів; вчасно розпізнавати появу зниження пізнавального інтересу; враховувати накопичену перспективну інформацію в удосконаленні педагогічної діяльності.

Подальші дослідження пов'язані з вивченням особливостей процесу формування окремих соціально-перцептивних умінь та дослідженням педагогічних умов, які цьому сприяють.

Список використаної літератури

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. – М., 1996. – 482 с.
2. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина. – М. : Высшая школа, 1990. – 119 с.
3. Лабунская В.А. Психология затрудненного общения: Теория. Методы. Диагностика. Коррекция / В.А. Лабунская, Ю.А. Менджерицкая, Е.Д. Бреус. – М. : Академия, 2001. – 288 с.
4. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал (психологические проблемы) / Л.М. Митина. – М. : Дело, 1994. – 216 с.
5. Развитие социально-перцептивной компетентности личности // Материалы научной сессии, посвященной 75-летию академика А.А. Бодалева ; под общей редакцией Вице-президента академии МААН, заслуженного деятеля науки РФ, доктора психологических наук, профессора А.А. Деркача. – М. : Луч, 1998. – 248 с.
6. Слостенин В.А. Педагогика : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов ; под ред. В.А. Слостенина. – М. : Академия, 2002. – 576 с.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2012.

Баркаси С.Б. Сущность и структура социально-перцептивных умений будущих учителей-филологов

В статье рассматривается сущность социально-перцептивных умений будущего учителя-филолога. Определяется структура основных социально-перцептивных умений будущего филолога. Доказывается, что сформированность социально-перцептивных умений способствует непредвзятому восприятию каждого ученика.

Ключевые слова: *сущность, структура, социально-перцептивные умения, учитель, ученик.*

Barkasi S. Essence and structure of social-perceptual skills of the future philologist

The article deals with the essence of social-perceptual skills of future teachers in Linguistics. The structure of the main social and perceptual skills of the future philologist is determined. It is proved that the formation of the social-perceptual skills promotes unbiased perception of each student.

Key words: *nature, structure, social-perceptual skills, teacher, student.*